

تأثیر رشوه در واپسگرایی جامعه

عبدالرضا باقی *

تاریخ دریافت مقاله: ۹۰/۶/۲۸

تاریخ تأیید مقاله: ۹۰/۸/۲۳

چکیده:

در این نوشتار به بررسی ابعاد و جوانب مختلف پدیده رشوه و ارتشاء پرداخته شده است. پدیده‌ای که در طول تاریخ در جوامع مختلف به اشکال و شیوه‌های مختلف ساری و جاری بوده است؛ اما جریان چنین پدیده‌ای، دلیل بر مجاز و مورد تأیید واقع شدن آن نیست و در هر عصری لازم است مصادیق و جلوه‌های ظهور آن، متناسب با عصر و نسل؛ مورد تأمل و تدقیق مجدد قرار گیرد و به پیامدها و علل بروز آن، پرداخته و در جهت رفع و دفع آن چاره‌اندیشی شود. در این مقاله، به موضوع رشوه از بعد دینی و اجتماعی (اقتصادی، سیاسی، اداری و مدیریتی، قضایی و حقوقی، فرهنگی) و تأثیر آن در واپسگرایی جامعه، با توجه به محورهای مذکور پرداخته شده است. در تنظیم و تدوین محتوای این نوشتار متناسب با موضوعات مطروحه هم به منابع مراجعه شده است؛ هم به شیوه مصاحبه، از دیدگاه‌های مدیران و کارمندان آگاه استفاده شده است، به‌ویژه در شناسایی ریشه‌های رشوه، پیامدهای آن و راه‌های برون‌رفت از این پدیده نکوهیده. نتیجه‌نهایی این تحقیق این است که در کنار رصد، شناسایی و کنترل عوامل مؤثر بیرونی باید با دو عامل جهل و ضعف ایمان به‌عنوان ریشه‌های اصلی و درونی شیوع رشوه مقابله جدی و اساسی صورت گیرد و بدون این رویارویی تبعیض، فقر و فساد از جامعه رخت برنمی‌بندد.

واژگان کلیدی: رشوه، ارتشاء رانت، هدیه، ریشه‌ها، پیامدها.

مقدمه

اثرگذار در ظهور فساد و تبعیض در زندگی اجتماعی انسان‌ها وجود پدیده رشوه است. برای بررسی این موضوع و وقوف از ابعاد گوناگون آن سزا و بجاست که پرسیده شود ارتشا چیست؟ ریشه‌های آن کدام است؟ جلوه‌های ظهور آن کدام است؟ مصادیق ارتشاء چیست؟ تفاوت رشوه با هدیه چیست؟ رابطه رشوه با رانت‌جویی و رانت‌خواری چیست؟ رانت و رشوه چه پیامدهایی در پی دارند؟ راهکارهای برون آمدن از این پدیده شوم چیست؟ در این نوشتار سعی شده است به اختصار به بررسی این پرسش‌ها پرداخته شود. شاید این کاوش مختصر بتواند زمینه‌ساز توجه بیشتر به این فساد گردد و گام‌های اساسی‌تر و مؤثرتری در این زمینه برداشته شود.

۲. مفهوم شناسی رشوه

در فرهنگ‌ها واژه «رشوه» در معانی گوناگونی به کار برده شده است.

الف) معنای لغوی: رشوه اسم مصدر و به معنای کود و خاشاک است که کشاورزان برای آماده کردن زمین برای زراعت روی زمین پخش می‌کنند. وجه مناسبت این معنا با معنای اصطلاحی قانونی-که مرتکب آن بزه‌کار شناخته می‌شود- این است که رشوه هم مرتشی را برای انجام منظور راشی آماده و مرتشی را به سوی راشی جلب می‌نماید. (شامبیاتی، ۱۳۷۷، ج: ۳/۴۳۳).

ب) معنای اصطلاحی

۱. مفهوم عام رشوه: در مجمع البحرین آمده است:

«رشوه غالباً در اعطای چیزی به منظور ابطال حقی و یا احیای باطلی به کار برده می‌شود.» (الطریحی، ۱۳۶۷، ج: ۱: ۱۸۲)

۲. مفهوم خاص: این مفهوم نیز از دو منظر قابل تفکیک است

: فقهی و حقوقی،

۱-۲. فقهی: رشوه چیزی است که به حاکم شرع یا اشخاص اعطا می‌گردد؛ تا به نفع او حکمی صادر گردد و یا حکم مطابق خواست رشوه‌دهنده تنظیم کنند. (همان) به بیان کاملتر:

«رشوه چیزی است که به قاضی داده می‌شود برای اینکه به نفع پرداخت‌کننده به باطل و برخلاف حق حکم نماید یا اینکه مال را پرداخت کند تا به نفع او حکم نماید، حق باشد یا باطل، یا این که مال را بدهد تا راه مخاصمه را به او بیاموزد تا بر خصمش

یکی از پدیده‌های ناهنجار و آسیب‌زا در روابط اجتماعی که در قرون متمادی وجود داشته و جوامع بشری را نگران و گاه متحمل زیان‌های فراوان کرده و باعث اختلاط حق و باطل، حلال و حرام شده است، پدیده شوم رشوه‌خواری است. این پدیده با وجود اینکه از قدیمی‌ترین جرائم تاریخ کیفری بشر است؛ اما با کمال تأسف، هنوز نیز همان ماهیت خود را حفظ کرده و در جوامع امروزی نیز کاربرد زیادی دارد. حکومت‌ها در هر زمان رشا و ارتشاء را محل نظم و موجب بی‌اعتمادی مردم به حاکمیت می‌دانسته‌اند و حتی مجازات‌های بسیار سنگینی برای آن لحاظ می‌کردند. برای مثال هروودوت مورخ بزرگ یونانی در کتاب خود آورده است که کمبوجیه، دومین پادشاه هخامنشی، دستور داد تا:

«سیسامنس یکی از قضات بزرگ را به جرم دریافت رشوه اعدام کنند، پوست از تنش جدا کنند و آن پوست را بر مسند قضاوت پهن کنند. سپس پسر آن قاضی را به جای او منصوب کرد و به او یادآوری کرد که بر چه جایی نشسته است.» (اسحاقی، ۱۳۸۸: ۲)

در قوانین جزایی معاصر جهان نیز، به‌طور مفصل به این موضوع پرداخته‌اند. پس شکی نیست که مسئله رشوه‌خواری عمر بسیاری دارد و حکومت‌ها و نظام‌های جهانی نیز در برابر آن بی‌تفاوت و بدون موضع نبوده‌اند و آن را شدیداً مورد نکوهش قرار داده‌اند؛ تا به آن‌جا که عواقب وخیم این پدیده شوم، جامعه جهانی را مجبور به عکس‌العمل کرده و در نتیجه تصویب کنوانسیون پیمان منع رشوه و فساد اداری را سبب شده است.

۱. طرح مسئله

با توجه به مقدمه فوق، باید اذعان کرد که جریان رشاء و ارتشاء نه تنها روند آن، متوقف نشده است، بلکه همچنان در روابط اجتماعی ساری و جاری است. علاوه بر اینکه بر گستره و عمق و تنوع آن افزوده شده است. امروزه قلمرو رشاء و ارتشاء به یک یا چند حوزه مشخص و شناخته شده، محدود نمی‌شود؛ هر چه ابعاد زندگی اجتماعی انسان‌ها گسترده‌تر و متنوع‌تر و پیچیده‌تر شده است، عوامل مؤثر در صلاح و فساد حیات انسان نیز وجوه مختلف به خود گرفته است. یکی از عوامل مهم و

غالب آید.» (شامبیاتی، ۴۳۳)

۲-۲. حقوقی: در ترمینولوژی واژه رشوه، در کتب حقوقی آمده است:

از مجموع سخن لغت شناسان چنین بر می آید که: رشوه دادن مالی است به مأمور رسمی یا غیررسمی دولتی یا بلدی، به منظور انجام کاری از کارهای اداری یا قضایی ولو اینکه آن کار مربوط به شغل گیرنده مال نباشد. خواه مستقیماً آن مال را دریافت کند و یا به واسطه شخصی دیگر آن را بگیرد، فرق نمی کند که گیرنده مال، توانایی انجام کاری را که برای آن، رشوه گرفته را داشته باشد یا خیر و فرق نمی کند که کاری که برای راشی (دهنده رشوه) باید انجام شود حق او باشد یا نه، بر طبق قانون است یا نه. (لنگرودی، ۱۳۸۰: ۳۳۵؛ شامبیاتی، ۴۳۴-۴۳۳).

پس رشوه عبارت است از: دادن چیزی به طمع صدور حکمی یا وصول به اطلاعاتی یا تسریع انجام کاری یا رسیدگی به آن خارج از وقت و نوبت و حتی برای احقاق حقی و دفع باطلی یا برعکس برای احیای باطلی و از بین بردن حق دیگران است. واژه رشاء در اینجا به دهنده و ارتشاء به گیرنده رشوه برمی گردد که از آنها به ترتیب به راشی و مرتشی تعبیر می شود.

رشوه دهی ممکن است با نام های دیگری صورت گیرد؛ اما ماهیت آن در همه موارد یکسان است و قباحت آن به قوت خود می باشد و تغییر نام و عنوان، در ماهیت نامشروع رشوه تأثیر نداشته و زشتی آن را دگرگون نخواهد کرد. در اینجا ممکن است این سؤال به ذهن برسد که وجه تمایز رشوه از هدیه چیست؟

۳. تفاوت هدیه با رشوه

قصد و انگیزه در اینکه عملی مصداق رشوه است یا هدیه، اثرگذار است. چرا که رشوه مال یا منفعتی است که شخص به مستخدم یا مأمور دولت یا مشابه آن می دهد تا به نفع او عمل کند؛ ولی هدیه عبارت از مالی است که شخصی به دیگری می دهد تا محبت و دوستی خود را ابراز نماید (شامبیاتی، ۴۴۵). از این رو: ۱-۳. اگر کسی مثلاً مالی یا کالایی را به قصد انس، الفت و

ابراز محبت بفرستد یا بدهد یا به قصد جبران محبت به شخص داده شود، به خصوص اگر این مال به افراد مستمند و نیازمند نه توانمند، داده شود مطلوب تر است. چنین اعطایی مصداق هدیه

بوده و عمل پسندیده ای است؛ زیرا هیچ انگیزه ای جز تأکید محبت در میان نیست. در اینجا قصد هدیه دهنده، تطمیع یا تسریع یا ایصال به مطلوب شخصی یا اموری از این قبیل نیست. ۲-۳. اگر کسی مالی یا کالایی را به شخصی، به رسم هبه و بخشش و تحت عنوان هدیه بدهد تا در ضمیر هدیه گیرنده اثر گذارد و محبت او را نسبت به خود جلب کند و در نتیجه به نفع او کاری انجام دهد؛ اعم از اینکه حکمی به حق یا باطل نماید یا اطلاعاتی را در اختیار او گذارد یا اینکه همان رشوه است، با این تفاوت که رشوه مستقیماً مشخص است، برای چه چیزی داده می شود؛ اما هدیه ایصال به مقصود، به صورت غیرمستقیم و از راه تحریک روانی و عاطفی فرد است (نراقی، ۲۲۹/۲۱۳۶۶).

از همین روست که در روایات آمده است که هدیه بر سه قسم است:

«هدیه جبرانی، رشوه ای و تملق آمیز و هدیه به خاطر خدا» (محمدی ری شهری: ج ۱۴ / ۶۶۵۰)

در متون دینی مصداق هدیه منحصر به هدایای مادی نیست؛ بلکه در حدیثی آمده است که جبرئیل به پیامبر موارد زیر را اهدا کرد:

«سخن حکیمانه، پند و اندرز، صبر و شکیبایی، رضا و خرسندی، زهد، اخلاص، یقین و توکل (همان: ۶۶۵۲).»

با توجه به مطالب فوق باید گفت:

آنچه امروزه به رؤسا، مدیران و کارمندان ادارات درارتباط با وظایفی که انجام می دهند باعنوان هدیه پیش کش می شود؛ غالباً این موارد مصداق همان عمل زشت و نامشروع، هدیه رشوه ای است که چهره قبیح خود را تحت ردای زیبا و عاطفی هدیه، پنهان کرده است و هدیه دهنده هدفی ندارد جز اینکه، در مواقع لزوم بتواند از قدرت و نفوذ سیاسی و اجتماعی هدیه گیرنده، به نفع خود و اطرافیان خویش سود برده و بهره برداری کند؛ چنین هدیه ای نزد عقل و دین مطرود و منفور است.

۴. از رشوه تا رانت

اگر جلوی پدیده شوم رشاء و ارتشاء گرفته نشود به تدریج رانت جویی و رانت خواری رشد می کند و رانت جویی فعالیت است کمزحمت و پرسود که در آن شخص یا گروهی صاحب نفوذ

مولد، پایین آمدن انگیزه تولید، افزایش رشد بیکاری، گسترش دلالی، توقف رشد تکنولوژی در جامعه، کاهش بهره‌وری، افزایش تورم، حذف وجدان کار، تضاد طبقاتی و دوقطبی شدن جامعه، فساد گسترده مالی، ناعادلانه شدن سیستم توزیع و تأمین منافع خاص و... از دیگر زیان‌های مهم این پدیده شوم است.

۵. رشوه از منظر عقل و نقل

۱-۵. عقل و رشوه:

رشوه‌خواری عموماً عملی نکوهیده تلقی می‌شود، بیشتر مردم آن را تقبیح می‌کنند. شاید دلیل اصلی برای تقبیح و محکومیت گسترده رشوه‌خواری بی‌عدالتی ذاتی آن است. همه نظام‌های اخلاقی نیز عدالت را به رسمیت می‌شناسند و از این رو عمل رشوه‌خواری را محکوم می‌کنند. مروری بر پیامدهای رشوه‌خواری می‌تواند پرده از راز این محکومیت و منفوریت بردارد. از این رو شاید بتوان گفت که، حرمت دادن و گرفتن رشوه با توجه به آثار و پیامدهای فردی و اجتماعی آن از مصادیق و مستقلات عقلیه است؛ یعنی عقل بدون کمک جستن از شرع، خود به تنهایی و با توجه به اصول کلی که در اختیار دارد؛ به قبح آن می‌رسد.

۲-۵. نقل و رشوه:

۱-۲-۵. زشتی رشوه در قرآن:

(الف) در سوره بقره آیه ۱۸۸ آمده است که:

«و لا تاكلوا اموالکم بینکم بالباطل و تدلوا بها الی الحکام لتاكلوا

فریقا من اموال الناس بالاثم و انتم تعلمون»

«یعنی اموال همدیگر را به ناحق نخورید و برای خوردن

اموال مردم مرتکب گناه نشده قسمتی از آن را به قضاوت ندهید

در حالی که بطلان آن را می‌دانید.»

علامه طباطبایی (ره) در ذیل آیه فوق آورده‌اند که منظور

از «ادلا» رشوه دادن به حاکمان است و در حقیقت حکم مورد

نظر رشوه‌دهنده، به منزله آب ته چاه قلمداد شده، که به وسیله

دلو رشوه، بالا کشیده می‌شود و در هر صورت آیه مذکور راشی

و مرتشی را، نهی می‌کند که طی آن می‌خواهند با هم سازش

کنند و اموال مردم را به ناحق و از غیر راه صحیح بخورند

(طباطبایی، ۱۳۶۶: ج ۳: ۷۱ به بعد).

(ب) در سوره مائده آیه ۴۲ نیز آمده است:

درصدند از راه توسل به رشوه به منافع ویژه‌ای دست یابند، اگرچه این دستیابی به بهای تمام شدن هزینه آن به حساب جامعه شود، از این روست که رانت، دستیابی به درآمدی است خارج از عرصه فعالیت‌های مولد اقتصادی، رانت نوعی سوءاستفاده از فرصت‌ها و امکانات جامعه است.

رانت ثروت‌های بادآورده‌ای است که بیشتر از ارزش واقعی

محصول یا خدمت است و رانت‌جویی عبارت است از: جستجو

برای دست یافتن به این درآمد مازاد است؛ حال اینکه خلأهای

قانونی، ضعف یا ابهام در قوانین، اجرا نشدن برخی قوانین و عدم

برخورد جدی دستگاه‌های نظارتی و قضایی با مفسدان و... منجر

به پیدایش رانت شده است، یا عوامل دیگری در ظهور این پدیده

مؤثر است که نیاز به تأمل و بررسی دارد؛ اما شکی نیست که

رانت خواران افراد حقیقی یا حقوقی هستند که بدون انجام کار

مفید و حتی گاهی مضر برای اقتصاد کشور، در ازای پرداخت

رشوه یا با پارتی بازی قادر به دستیابی به امتیازنامه‌های انحصاری

می‌باشند، امتیازاتی مانند دریافت مجوز موردی برای سهمیه‌های

وارداتی، صدور کالا، توزیع، خرید و فروش موافقت اصولی

واحدهای صنعتی تجاری، اختصاصی‌سازی منابع و صنایع دولتی،

فروش اطلاعات مالی، تخصیص ارزان قیمت اعتبارات بانکی و

زمین، قاچاق کالا، دستیابی به امتیازات دولتی خارج از برگزاری

مزایده و بلکه صرفاً بهره‌مند شدن از راه تبانی و رشوه، آگاهی

زودرس از اطلاعات اقتصادی در زمینه تغییرات قوانین و مقررات

سرمایه‌گذاری به خصوص در زمینه عمرانی، اخذ وام‌های کلان و

بلندمدت با بهره کم، اطلاع‌یابی از افزایش و کاهش قیمت سهام

(اسحاقی، ۱۳۸۸: ۴-۲) اینها گوشه‌ای از دستیابی ناحق افراد

به امتیازاتی است که برای برخی کشتی کشتی نعمت اقتصادی

آورده و برای برخی دریا دریا محنت به دنبال داشته است.

به همین شیوه است که گاه به تدریج بخش اعظم و کلیدی

سرمایه یک کشور در دست گروه اندکی قرار می‌گیرد و بخش

اندک سرمایه‌ها در دست گروه اکثریت است و همین جاست

که عدالت اجتماعی نقض می‌شود و همین گروه اندک رانت‌جو،

سررشته سمت و سودهی به جامعه را از نظر اقتصادی، سیاسی،

قضایی، مدیریتی و فرهنگی و... را به دست می‌گیرند. علاوه بر این

موارد سرگرم شدن نیروی انسانی به کسب رانت و بازماندن از کار

«...سماعون للکذب اکالون للسحت»

اگرچه این آیه درباره جمعی از یهودی‌هاست که بسیار علاقمند به شنیدن دروغ و خوردن مال حرام و رشوه‌اند ولی مفسران «اکالون للسحت» را به رشوه‌خواران تفسیر کرده‌اند. (همو، ج ۵: ۵۱۷ به بعد، الطبرسی، ۱۴۰۶، ج ۴-۳: ۳۰۳).
طبرسی (ره) می‌گوید: اینکه رشوه را قرآن «سحت» نامیده است از این روست که:

۱. پیامد عذاب استیصال و نابودی را دارد،

۲. هیچ برکتی برای اهل آن نیست و منجر به هلاکت می‌شود،

۳. عمل زشتی است که در آن ننگ هست (همو: ۳۰۴)

۴. سوره نسا آیه ۲۹ آمده است:

«غیر آنچه از طریق تجارت مشروع و صحیح به‌دست می‌آورد؛ مصرف نکنید».

این آیه با صراحت می‌گوید اگر کسانی از طریق رشوه در دادگاه حاکم شوند، مال مورد نزاع بر آنها حرام خواهد بود و حاکمیت ظاهری در دادگاه اموال را حلال نمی‌کند.

۲-۲-۵. زشتی رشوه در روایات:

الف) از منظر حضرت علی (ع) رشوه موجب تباهی و گرایش به‌سوی باطل است و عامل آن نیز رهبران و کارگزاران سیاسی‌اند، چون نخبگان و نظام سیاسی - اداری، حق مردم را ادا نکرده و مردم مجبور می‌شوند، حق خود را با رشوه بگیرند. امام خطاب به امیران لشکر نوشت:

«اما بعد آنان که پیش از شما بودند تباه گردیدند. آنان حق مردم را ندادند تا آن را به رشوت خریدند و به راه باطلشان بردند و آنها پیرو آنان گردیدند. (نهج‌البلاغه، ۱۳۶۸، نامه ۷۹: ۳۵۹) بدیهی است پس از مدتی که مردم حق خود را با رشوه

گرفتند، یاد می‌گیرند که آنچه حق آنها نیست هم با رشوه به‌دست آورند و از این راه حقوق دیگران پایمال می‌شود؛ از همین روست که حضرت سفارش می‌کنند در نظام سیاسی و سیستم اداره کشور سزاوار نیست فرد یا افرادی امور را به‌دست گیرند که «به‌خاطر حکم کردن رشوت ستاند تاحقوق را پایمال کنند و آن را چنانکه باید نرساند (نهج‌البلاغه، ۱۳۶۸، خ ۱۳۱: ۱۳۰).

همچنان‌که در روایتی دیگر از حضرت علی (ع) آمده است که فرموده‌اند:

«حکم‌رانی که رشوه بگیرد مشرک است» (محمدی ری

شهری، ج ۱۴: ۶۶۴۶).

انسان رشوه‌خوار از یک سو چون چشم از خالق برگرفته و چشم بدست خلق دوخته است، یاس خود را از رحمت و لطف خدا به نمایش گذاشته است که به تصریح قرآن جز کافر کسی از رحمت خدا مأیوس نمی‌شود. از این رو رشوه‌خوار کافر است. از سوی دیگر چون مخلوق را نیز، به‌مثابه منبع رزقی در کنار خدا می‌انگارد، به وادی شرک خفی فرو غلطیده است. از این رو رشوه‌خوار مشرک نیز هست. به هر صورت از مجموعه روایات استفاده می‌شود که رشوه در تمام کارها حرام است، ولی در قضاوت علاوه بر حرمت و عقاب اخروی به‌منزله کفر و شرک به خدا نیز تلقی می‌شود. بر همین اساس است که از نظر فقهای اسلامی نیز رشوه حرام است (امام خمینی، تحریرالوسیله ج ۲: ۴۰۶).

ب) در سخنی از امام صادق (ع) آمده است:

«رشوه در قضاوت کفر به خداوند متعال است» زیرا هنگامی که قاضی رشوه می‌گیرد، مجبور است که رعایت حق و عدالت را نکند و جانب حقیقت و راستی را ننگه ندارد و به نفع مجرم و ظالم رأی بدهد و این جز انتخاب باطل و کفر معنای دیگری ندارد» (حر عاملی، ۱۴۱۴، ج ۱۸: ۱۶۲).

از پیامبر (ص) نیز به همین مضمون نقل شده است که رشوه‌خواری به‌منزله کفر محض است (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۴: ۹).
حال در اینجا این سؤال مطرح می‌شود، راز اینکه عقل و دین این پدیده شوم را بر نمی‌تابند و با تأکید هرچه تمام‌تر آن را مطرود و مردود می‌دانند چیست؟ پاسخ این پرسش را می‌توان از رهگذر توجه و تأمل در پیامدهای ارتشا از ابعاد مختلف به‌دست آورد.

۶. پیامدهای رشوه

باتوجه به مطالب پیش گفته و تجارب اجتماعی و تأملات اندیشمندان می‌توان پیامدهای رشوه در محورهای ذیل به‌نظاره نشست:

۱-۶. بعد فردی: انسان با دریافت رشوه در کاری که شرعاً و قانوناً موظف به انجام است عزت نفس خود را از دست می‌دهد، خود را تحقیر می‌کند، خود را به ثمن بخش می‌فروشد. چنین انسانی به‌تدریج به این پندار می‌رسد که من بر خود مسلط

- اطلاعات محرمانه،
۶. رشد و رویش پدیده شوم رانت خواری.
- ۴-۲-۶. پیامدهای قضایی و حقوقی
- رشوه در بعد قضایی می‌تواند یک حکومت را نیز با چالش جدی روبرو کند، به گونه‌ای که با گسترش این پدیده شوم و نفوذ آن به تمام تار و پود جامعه، قانون به سود اغنیا اجرا شود و حقوق ضعفا پایمال گردد و قانون از بستر اجرای عادلانه خارج شود. رشوه می‌تواند در صدور احکام قضایی سخت اثرگذار باشد، به گونه‌ای که قاضی ضمن طرف‌گیری کردن در صدور حکم، احکامی غیرواقعی به دست و زبان او جاری شود، شهادت دروغ باب شود، باطل رایج شود و حق کتمان گردد. از این روست که نزد فقیهان گرفتن و دادن رشوه و واسطه‌گری میان دهنده و گیرنده جزء کارهای ذاتاً حرام است و نوعی تحصیل ثروت، از طریق نامشروع و حرام است (نوری، ۱۳۶۲: ۸۱؛ اسحاقی، ۱۳۸۸: ۴-۲).
- ۵-۲-۶. پیامدهای فرهنگی
- شیوع رشوه در جامعه به تدریج قبح آن را از بین می‌برد تا آنجا که، دادن و گرفتن رشوه، تبدیل به یک روحیه و خلق و خوی می‌شود و همین روحیه وجدان کاری را تضعیف و منجر به کم‌کاری و مسئولیت‌گریزی می‌شود. پیامبر اکرم (ص) فرمودند: زمانی خواهد آمد که حرام به‌عنوان هدیه حلال شمرده می‌شود (نراقی، ۲۲۹/۲۱۳۶۶).
- رواج روحیه رشوه‌خواری نوعی بی‌تفاوتی و انقلاب ارزشی را در جامعه دامن می‌زند و روابط صمیمانه و انسانی را در جامعه مخدوش می‌کند. عزت نفس، توکل و امید را در انسان‌ها می‌میراند. هر چه قبح رشوه نزد جامعه کمتر شود، شیوع ارتشاء بیشتر و عمیق‌تر و متنوع‌تر و پیچیده‌تر می‌گردد و قهراً درمان آن نیز سخت‌تر می‌شود.
- نکته مهمی که در اینجا باید به آن اشاره کرد این است که، کم و کیف رشوه در همه مشاغل یکسان نیست، بلکه پایگاه اجتماعی مشاغل خاص و اهمیت آنها در جامعه، احتمال تحقق رشوه را در مورد آنها افزایش می‌دهد، برای مثال مشاغلی از قبیل قضاوت، پزشکی قانونی، نیروهای انتظامی، مشاغل علمی و تحصیلاتی و ... بیشتر در معرض ابتلا به رشوه‌اند؛ از این رو هر شغلی را باید متناسب با نقطه آسیب‌پذیریش زیر نظر قرار داد
- نیستیم، قدرت نه گفتن در امور غیرقانونی را ندارم، انسانی ضعیف و درمانده‌ام و به نوعی احساس حقارت در می‌غلطد که همین احساس خود منشأ بسیاری از خطاها و خلاف‌های بعدی است.
- ۲-۶. بعد اجتماعی: پیامدهای رواج رشوه‌خواری در یک جامعه از ابعاد گوناگون اقتصادی، سیاسی، اداری، قضایی، فرهنگی قابل بررسی است:
- ۱-۲-۶. پیامدهای رشوه در بعد اقتصادی:
- الف) ایجاد شکاف و فاصله طبقاتی بین مردم و ایجاد نوعی تبعیض و شرایط نامطلوب اقتصادی در جامعه،
- ب) رسیدن برخی افراد به درآمدهای هنگفت و ناعادلانه و تأمین منافع گروه خاص،
- ج) رواج فساد مالی در جامعه،
- د) تضعیف انگیزه کار و تولید.
- ۲-۲-۶. پیامدهای سیاسی
- اگر در نظام و سیستم حکومتی به تدریج رشوه ریشه بدواند، می‌تواند:
۱. از ناکارآمدی و ضعف آن نظام سیاسی در اجرای قانون پرده بردارد.
  ۲. حقوق شهروندی را از بین ببرد.
  ۳. سوءاستفاده از خلأهای قانونی در برخی مواقع و مواضع.
  ۴. ظهور سوء ظن و ناراضیتی بین مردم و افزایش تنش‌های سیاسی.
  ۵. نقض عدالت اجتماعی.
  ۶. تغییر فرایندهای دولتی و دگرگونی در مراحل انجام امور.
- ۳-۲-۶. پیامدهای اداری و مدیریتی
- رشوه باعث می‌شود که حاکمیت، از بعد مدیریتی و اداری نیز با اشکالات عدیده‌ای مواجه گردد از جمله:
۱. شیوع فساد اداری در سه سطح ساختار، مدیریت و کارمندان،
  ۲. از بین رفتن حس مسئولیت و وجدان کاری و رواج کم‌کاری،
  ۳. گسترش دلالتی اداری،
  ۴. رواج پارتی‌بازی و کلاهبرداری،
  ۵. چوب حراج زدن به اطلاعات و دارایی‌های سازمان و فروش

و حریم آن را از آلوده شدن به این پدیده مخرب و شوم پاس داشت؛ اما به‌راستی چه عواملی در پیدایش و رویش و ظهور این پدیده مخرب مؤثر است؟

۷. عوامل مؤثر در پیدایش ارتشاء

رشوه‌دهی و رشوه‌گیری و رشوه شکل ثابت و مشخص ندارد، همانگونه که اشاره شد، رشوه وسیله‌ای است برای رسیدن به هدف، حال این وسیله گاه باعث تسریع است. گاه باعث تقلیل است یا باعث اغماض است و ... به تناسب هدفی که راشی دنبال می‌کند کارکردهای گوناگون دارد. در هر صورت نوع رشوه با مناصب و مشاغل مختلف نوعی تناسب و هماهنگی دارد و در هر شغلی به شیوه و سبک خاص آن شغل به‌واسطه آن ایصال به مقصود، حاصل می‌گردد. هر چند رشوه اقتصادی و مادی در میان جوامع شناخته شده‌تر است؛ اما شاید نتوان اقسام رشوه را به‌طور کامل احصاء نمود؛ اما در هر صورت با توجه به پیچیده بودن اقسام آن، می‌توان به برخی از مهم‌ترین و شایع‌ترین عوامل و عللی که مؤثر و مشترک در پیدایش رشوه است، اشاره کرد. در این جا سخن از این نیست که رشوه چیست؛ اما سخن از این هست که اولاً چرا فرد یا افرادی برای رسیدن به هدفی رشوه می‌دهند؟

ثانیاً چرا برخی افراد برای انجام کاری رشوه می‌گیرند؟

در اینجا اگرچه سخن متوجه پرسش دوم است؛ اما اجمالاً در پاسخ پرسش اول می‌توان گفت هنگامی که فرد یا افرادی یا یک نهاد یا سازمان یا ...، حق فرد یا افرادی را ادا نکند، مردم مجبور می‌شوند حق خود را با رشوه بگیرند (نهج البلاغه، نامه ۷۹). بدیهی است که پس از مدتی که حق خود را با رشوه گرفتند، یاد می‌گیرند که آنچه را هم که حق آنها نیست، با رشوه به‌دست آورند. از این رو آنکه رشوه می‌دهد هر چند ممکن است از سر «علم و عمد» رشوه دهد؛ اما این اقدام از سر رضایت قلبی نیست؛ بلکه دل او آکنده از اکراه است و خود را مجبور به پرداخت رشوه می‌بیند؛ از این رو همین اکراه و اجبار نوعی حس نفرت و انزجار را در دهنده رشوه نسبت به گیرنده آن بیدار می‌کند. همین حس چه بسا منجر به کینه و انتقام شود و همین کینه سرانجام منجر به افشاگری شده و گیرنده رشوه را رسوا کند

و آبروی شغلی و اجتماعی و خانوادگی او را بر باد دهد. همین رشوه‌گیری است که گاه باعث می‌شود نوعی حس سلطه‌گری به تدریج در دهنده رشوه ظهور نماید و این حس وی را برای کسب امتیاز بیشتر و پایمال کردن حقوق دیگران وا دارد. همین حس سلطه‌جویی است که به تدریج تکبر و خود برترینی و خود بزرگ‌بینی را در فرد دامن می‌زند و چه‌بسا برای رسیدن به این نقش برتر یا حفظ این نقش، ممکن است به هر کاری متوسل گردد (آدلر، ۱۳۷۹: ۱۷۸).

۸. علل و زمینه‌های رشد و رویش رشاء و ارتشاء

در اینجا به دومین پرسش از دو پرسش پیشین پرداخته می‌شود و آن اینکه چرا برخی افراد در دام رشوه‌خواری می‌افتند و اصولاً راز شیوع رشاء و ارتشاء چیست؟ براساس تأملات اندیشمندان و گفتگویی که با مدیران و کارمندان مختلف برخی ارگان‌های دولتی و غیردولتی، آموزشی و غیرآموزشی صورت گرفت، از عوامل گوناگونی سخن به میان آمد که می‌توان براساس آن تأملات و این گفتگو عوامل مؤثر در رواج و شیوع رشاء و ارتشاء را در دو دسته کلی جای داد:

۹. عوامل بیرونی عوامل درونی

۹-۱. عوامل بیرونی: عواملی مانند خلأهای قانونی، ضعف مدیریت، ضعف یا ابهام در قوانین، اجرا نشدن برخی قوانین، عدم برخورد جدی دستگاه‌های نظارتی و قضایی با مفسدان، کم‌توجهی به خشکانیدن ریشه‌های فساد، ضعف در اطلاع‌رسانی، متوقف و متمرکز کردن برخی مسئولیت‌های کلیدی در برخی افراد و اشخاص، حاکمیت فضای مادی طلبی و دنیاخواهی در جامعه، رواج فرهنگ تجمل و مصرف‌زدگی در جامعه و افزایش سطح توقعات و ظهور نیازهای کاذب و غیرضروری، عدم احساس امنیت و تأمین شغلی، عدم وجود عدالت اجتماعی به‌خصوص عدالت در توزیع، وجود ناهماهنگی حقوقی در سطوح مختلف جامعه، عدم آشنایی مردم با فرایند انجام امور، عدم تعادل دخل و خرج افراد و عواملی از این قبیل در تمهید زمینه برای رواج رشوه‌گیری و رشوه‌خواری (ارتشاء) مؤثر است.

۹-۲. عوامل درونی: جهل رشوه‌دهنده (راشی) به روند امور

راهکارها و پیشنهادهایی در رفع رشوه‌خواری

در اینجا باز با این سؤال مواجهیم که در نهایت برای رفع این پدیده مخرب چه باید کرد؟ راه حل چیست؟ در ادامه گفتگوی پیش گفته راه کارهای مقابله با این پدیده شوم را جویا شدیم؛ که به راهکارهای ذیل اشاره شد:

۱. شناسایی و انتخاب افراد مؤمن و امین و برخوردار از غنای نفس و سپردن مسئولیت به ایشان،
۲. چرخش مسئولیت در نهادها و ادارات و جلوگیری از انحصار و توقف مسئولیت‌های کلیدی و حساس و پرمراجع در یک یا چند نفر،
۳. تلاش در ایجاد و افزایش امنیت و تأمین شغلی و حتی احساس امنیت شغلی،
۴. برقراری نظام اطلاع‌رسانی دقیق و شفاف و ایجاد مراکز هدایت و ارشاد ارباب رجوع برای آشنایی ایشان با قوانین و حقوق شهروندی خویش برای جلوگیری، مورد اغفال واقع شدن،
۵. کاهش فاصله‌های طبقاتی از راه توزیع عادلانه امکانات و فراهم کردن رفاه و آسایش نسبی همگانی،
۶. ایجاد یک محیط فعال و برانگیزاننده شغلی برای کارکنان ضمن بهره‌گیری از فرصت‌ها و رها نمودن آنها،
۷. شناخت زمینه‌هایی که در کارکنان احياناً منجر به تمایل به رشوه می‌شود و تلاش در جهت رفع و برطرف کردن آنها،
۸. تقویت و حفظ روابط انسانی و عاطفی در سازمان در سطوح مختلف،
۹. سنجش فشارهای عصبی و ارائه خدمات مشاوره‌ای به‌منظور کاهش آن،
۱۰. تشکیل دوره‌های آموزشی مختلف به‌خصوص در زمینه ضوابط و آیین‌نامه‌ها و آسیب‌های اداری و سازمانی و آگاه کردن افراد از عواقب و پیامدهای ارتکاب خلاف و شفاف کردن مرز ارزش‌ها از ضد ارزش‌ها،
۱۱. انجام نظرسنجی مداوم از مراجعان نسبت به خدمات و وظایف محوله به کارکنان،
۱۲. انتخاب بازرس یا بازرسانی برای نظارت‌های لازم به طریق مقتضی، تهیه و ارائه گزارش البته بازرسانی امین، مطلع و دارای حسن سابقه،

و فرایند قانونی کار، جهل رشوه‌گیرنده از پیامدها و عواقب کار، ساده لوحی و اغفال، میل رشوه‌دهنده به تسهیل کار، افزون‌طلبی و زیاده‌خواهی در رشوه‌گیرنده و میل به طی کردن ره چندساله در کوتاه‌ترین زمان ممکن، فقر مذهبی و فقر فرهنگی، فقدان حس عزتمندی، دوری از معنویت و ایمان و اخلاق، ضعف یا فقدان روحیه قناعت، ضعف یا فقدان وجدان کاری و اخلاقی، وجود نوعی احساس حقارت در رشوه‌گیرنده، انحراف در نگاه و نگرش انسان‌ها نسبت به زندگی و آرمان‌های زندگی، برای زندگی هدف‌سازی کردن و تلاش برای رسیدن به آن از هر راه ممکن به‌گونه‌ای که رشوه‌دهنده می‌خواهد به مطلوب خود راحت‌تر و سریع‌تر برسد و رشوه‌گیرنده هم می‌خواهند به مطلوب خود از هر راه ممکن برسد، از جمله عوامل فردی و درونی است که در رشد و رویش این پدیده شوم و آسیب‌زا و انحطاط‌آور مؤثر است (شرفی، ۱۳۸۷: ۴۶-۴۵).

البته عواملی که بیان شد از عوامل دخیل در شیوع و ظهور ارتشاء است که اگر با آنها مقابله نشود تبدیل به یک فرهنگ می‌شود. اگرچه عوامل مذکور نه همه عوامل محسوب می‌شود و نه همه این عوامل همیشه و همه‌جا و برای همگان باعث و مایه ارتشاء است و چه‌بسا از جامعه‌ای به جامعه دیگر و از زمانی به زمانی دیگر، نوع عوامل مؤثر در این مسئله متفاوت باشد.

نتیجه‌گیری

از آنچه در این نوشتار بیان شد می‌توان نتیجه گرفت اگرچه رشوه‌دهی و رشوه‌گیری همیشه و همه جا به اشکال مختلف رواج داشته است و نمی‌توان رایج بودن این پدیده شوم را در میان همه عصرها و نسل‌ها مورد انکار یا کتمان قرار داد. اما سرریان و جریان داشتن این پدیده باعث نمی‌شود که با آن به‌طور جدی و اساسی مقابله نشود. آگاهی بخشی به جامعه نسبت به حقوق و حدود قانونی‌شان و تقویت هر چه بیشتر بنیه ایمانی و اخلاقی مردم و تجدیدنظر اساسی در بافت و ساخت ساختار ارگان‌ها و نهادهای آسیب‌پذیر و نظارت مستمر بر آنها و محول کردن مشاغل حساس به افراد مؤمن و امین و توانمند و برخوردار از غنای نفس می‌تواند در کم‌فروغ نمودن این پدیده شوم و فاسد و تبعیض‌آور مؤثر باشد.

می‌داند؛ از این رو با صراحت و قاطعیت باید اذعان کرد که: اگر فساد اداری و رشوه‌خواری از راه آموزش، احیا و نهادینه کردن ارزش‌های دینی و اعتقادی مهار و کنترل نشود؛ هیچ سازوکار قهرآمیز دیگری در بلندمدت موفق نخواهد بود.

منابع

- قرآن مجید.
- نهج البلاغه. (۱۳۶۸). مترجم جعفر شهیدی، تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- آدلر، آلفرد. (۱۳۷۹). «شناخت طبیعت انسان»، ترجمه طاهره جواهرساز، تهران: انتشارات رشد، چاپ اول.
- اسحاقی، سیدحسین. (۱۳۸۸). «فصلنامه رواق اندیشه» شماره ۴۵.
- برگر، ریموند میلتن. (۱۳۸۷). «شیوه‌های تغییر رفتار»، تهران: انتشارات سمت، چاپ هفتم.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۸۰). «ترمیم‌ولوژی حقوق»، تهران: نشر گنج دانش.
- حرعاملی، محمدبن حسن. (۱۴۱۴). «وسائل الشیعه»، مؤسسه آل‌البیت، دار احیاء التراث.
- حقی، علی. (۱۳۶۲). «عدالت و رشوه»، قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- خمینی، روح‌الله. (۱۳۷۹). «تحریر الوسیله»، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- شامبیاتی، هوشنگ. (۱۳۷۷). «حقوق کیفری اختصاصی»، ج ۳، تهران: انتشارات ژوبین.
- شرفی، محمدرضا. (۱۳۸۷). «روش‌های کاربردی امریه معروف و نهی از منکر»، تهران: انتشارات پیام آزادی.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۳۶۶). «تفسیرالمیزان»، ج ۳، ترجمه عبدالکریم نیری بروجردی، نشر بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۳۶۶). «تفسیرالمیزان»، ج ۵، ترجمه محمدجواد حجتی کرمانی، نشر بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی.
- الطبرسی، الشیخ ابی‌علی‌الفضل بن الحسن. (۱۴۰۶). «مجمع‌البیان»، بیروت، دارالمعرفه.
- الطریحی، فخرالدین. (۱۳۶۷). «مجمع‌البحرین»، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳). «بحارالانوار»، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- محمدی ری شهری، محمد. «میزان‌الحکمه»، پژوهشکده قرآن و حدیث.
- نراقی، مولی‌مهدی. (۱۳۶۶). «علم اخلاق اسلامی»، مترجم جلال‌الدین مجتبیوی، تهران: انتشارات حکمت.
- نوری، حسین. (۱۳۶۲). «اقتصاد اسلامی»، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

۱۳. سطح‌بندی کردن ادارات از جهت سلامت اداری در میزان شیوه رشوه میان آنها،

۱۴. حساسیت به خرج دادن نسبت به افراد و مراکزی که بیشتر در معرض آسیب‌پذیری هستند،

۱۵. تقویت قانون‌گرایی و اجرای صحیح و قاطعانه قانون و فراهم آوردن سازوکارهایی دقیق برای مقابله با رشوه و از آن بالاتر فراهم کردن بستر به‌گونه‌ای که در حد امکان رشوه‌خواری اجازه رشد و رویش پیدا نکند،

۱۶. فراهم کردن زمینه و بستر احیا و تقویت حس عزت نفس فردی و اجتماعی در افراد،

۱۷. معرفی الگوهای درست رفتاری به افراد، الگوهایی که نماد رفتار صحیح باشند و میان الگودهنده و الگوگیرنده نوعی همانندی وجود داشته باشد و رفتار الگو در بافتی مناسب رخ داده باشد (شرفی: ۵۰-۴۷).

۱۸. برخورد قاطع با متخلفین به تناسب خلافشان و توسل به تنبیه اعم از محروم کردن یا جریمه نمودن.

البته محروم کردن باید:

۱. در رفتارهایی که واقعاً مشکل‌آفرین است، استفاده شود.
۲. مدت محرومیت حساب شده باشد.
۳. محرومیت به آرامی و بدون هیچ واکنش هیجانی انجام شود.
۴. برای محرومیت موقعیت را نیز باید لحاظ کرد (برگر، ۱۳۸۷: ۱۷۱).

برای جریمه کردن نیز باید بررسی کرد که ۱. کدام تقویت‌کننده را باید برداشت؟ ۲. آیا جریمه عملی و پذیرفتنی است؟ ۳. آیا جریمه از نظر تنبیهی اثر سازنده بر فرد دارد یا نه؟ (همان).

۱۹. سرانجام باید از مهمترین راهکار در اینجا یاد کنیم و

آن تقویت ابعاد معنوی، اخلاقی و ایمانی در افراد است. زیرا فقر فرهنگی و مذهبی است که اغلب منشأ قانون‌شکنی و نقض عدالت است. اگر فرد از نظر اخلاقی و اعتقادی، تربیت یافته باشد و به اصول و ضوابط دینی اعتقاد و پای‌بندی داشته باشد؛ همین اعتقاد در او احتیاط و اجتناب می‌آفریند و این احتیاط ضریب اعتماد و اطمینان و درستکاری را در فرد بالا می‌برد و وجدان کاری و اخلاقی را در او نهادینه می‌کند و اصولاً چنین انسانی تن دادن به رشوه را خلاف شأن و شخصیت، موقعیت و جایگاه خود